

**ВІДГУК**  
офіційного опонента  
на дисертацію **Дембіцького Сергія Сергійовича**  
**«Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її**  
**застосування»,**

подану на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук  
за спеціальністю 22.00.02 — методологія та методи соціологічних  
досліджень

**Актуальність обраної теми**

Визначається, головним чином, зростанням розмаїття досвіду вимірювання в соціальних науках і низкою наростаючих протиріч в цій науковій царині, що роблять тему методології вимірювання у соціології важливим напрямом наукових досліджень.

Не меншої, якщо не сказати ключової, уваги сьогодні потребує факт залежності проблем соціологічного вимірювання від психологічного чинника. Саме на цьому зосереджував свою увагу видатний французький психолог, засновник французької школи соціальних уявлень Серж Московічі у своїй книзі «La machine a faire des dieux» (1988). Презентуючи цю книгу для кириличного читача директор інституту психології РАН Андрій Брушлінський у передмові до російського перекладу цієї книги, зокрема, зазначив, що «выводы С. Московичи, коротко говоря, состоят в том, что: 1) психическое и социальное неразделимы, 2) психическое (верования, страсти и т. д.) чаще, чем это принято считать, лежат в основе социального (общественных структур, продуктов, институтов и т. п.)<sup>1</sup>. Невипадково соціальний дослідник часто-густо фокусується сьогодні на вимірюванні латентних змінних (на особистісних рисах і, що важливо для соціології, на соціально-психологічних феноменах). При цьому, як ми розуміємо, зацікавленість соціологів у вимірюванні латентних змінних не віддаляє їх від головного інтересу – пізнання соціальних феноменів, які через їхній безпосередній зв'язок із психологічними феноменами стають більш зрозумілими.

Наступним аспектом актуалізації обраної теми є необхідність постійної уваги соціального дослідника до властивостей інструменту соціологічного вимірювання, його валідності до критеріальної оцінки та спроможності віддзеркалювати сучасні суспільні явища і процеси, що динамічно змінюються. Вирішення цього завдання так чи інакше пов'язане з накопиченням та осмисленням методичного досвіду, завдяки чому він, власне, й стає частиною постійно оновлюваного методологічного знання.

---

<sup>1</sup> Московичи С. Машина творящая богов / Пер. с фр. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – С. 7.



Відповідна дослідницька робота займає важливе місце в науках про людину закордоном, але рідко стає об'єктом уваги у вітчизняній соціології.

Нарешті, звернення до проблематики соціологічного тестування несе в собі шанс інноваційного методологічного стрибка, який дозволить вийти за межі прийнятих в емпіричній соціології процедур і розширити горизонти методологічного пошуку та евристичного потенціалу соціологічного вимірювання.

### **Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій**

Подана до розгляду дисертаційна робота є результатом ґрунтовного дослідження Дембіцького С. С., яке характеризується концептуальною завершеністю, методологічною обґрунтованістю та методичною чіткістю. Це є цілком сучасне, орієнтоване на найновіші методи аналізу даних та їх візуалізації дослідження, що використовує релевантні методичні кейси, завершується продукуванням нового знання і розвитком дослідницької методології. Будучи за своїм предметом комплексним, воно поєднує риси як фундаментального – теоретико-методологічного, так і прикладного характеру дослідження з чіткою і логічною структурою.

Обираючи в якості об'єкта дослідження методологію вимірювання в соціології, автор фокусується на особливостях розробки соціологічних тестів, які є тими інструментами, що дозволяють запровадити нові виміри емпіричної соціології. Джерельну базу дослідження репрезентує спеціальна англійська література з широким спектром валідаційних процедур і особливостей інтерпретації результатів вимірювання. Емпірична база дослідження складається з даних масових соціологічних опитувань, отриманих в межах соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України «Українське суспільство» та міжнародного порівняльного дослідження «European Social Survey». Крім того, докторантом здійснено ряд самостійних опитувань, спрямованих на валідацію авторських соціологічних тестів. Висновки та рекомендації дослідження несуперечливо виводяться автором з концептуальних та методологічних положень, а також результатів аналізу отриманого емпіричного матеріалу.

### **Наукова новизна дисертації**

Результатом дослідницької роботи стали в цілому дисертаційні здобутки концептуального і методологічного характеру, накопичений автором досвід конструювання соціологічних тестів та узагальнення отриманих результатів у вигляді практичних рекомендацій.

Розроблений на основі латентної змінної авторський підхід до соціологічного вимірювання дозволяє отримати цілісне уявлення про процес соціологічного вимірювання. Це спонукало автора порівняти вимірювальну методикку з «чорним ящиком», який необхідно перетворити на відкриту систему. З метою вирішення цього завдання і збільшення



інформаційного потенціалу методичних досліджень автор, власне, і пропонує звернутись до конкуруючих пояснень і використання номологічної мережі, яка поєднує теоретичні поняття, кількісні та якісні властивості і емпіричні дані між собою та імпліцитно визначає сам теоретичний конструкт<sup>2</sup>

Суттєву наукову новизну містять аналітичні орієнтири пошукового аналізу даних, призначеного для повноцінної емпіричної валідації соціологічних тестів. Автор групує аналітичні орієнтири у відповідності до ступеня їх універсальності та складності. Це дозволяє зрозуміти усе розмаїття та неоднозначність статистичної обробки результатів соціологічного тестування.

Принципово важливим як з точки зору сучасних дослідницьких трендів, так і необхідності інтеграції різних методологічних підходів, є розгляд автором досвіду розробки комплексних вимірювальних інструментів у дослідженнях змішаного типу та визначення процедур у межах заданої парадигми, що придатні для розробки соціологічних тестів.

Дисертаційна робота представлена у вигляді наукової монографії, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Текст монографії супроводжується чималим емпіричним матеріалом у вигляді таблиць і рисунків. Привертає увагу чітка структура і логіка викладення результатів дослідження.

В контексті концептуального вирішення наукової проблеми (перший розділ) автор розглядає недоліки класичної теорії тестів з точки зору соціології та пропонує альтернативний підхід, що ґрунтується на прагматичних міркуваннях, які полягають у наступному:

- 1) під час вимірювання соціальних феноменів не варто вести мову про істинне значення;
- 2) двома основними джерелами, що зумовлюють результат вимірювання соціального феномену, є домінуючий дискурс та навколишня соціальна реальність;
- 3) в якості залишків або випадкової величини визначаються набуті в процесі соціалізації стійкі риси особистості;
- 4) під час вимірювання постає питання про необхідність достатньої теоретичної та емпіричної валідації соціологічного тесту.

Логічним продовженням цих передумов стають методологічні положення процесу розробки соціологічних тестів, що складаються з:

- 1) теоретичної валідації;

---

<sup>2</sup> Cronbach L., Meehl P. Trafność teoretyczna testów psychologicznych / Lee Cronbach, Paul Meehl / Trafność i rzetelność testów psychologicznych. Wybór tekstów / Pod red. J. Breziński. – Gdańsk: Gdańskie wydawnictwo psychologiczne, 2005. – S. 415-417, 427.



- 2) вибору різновиду соціологічного тесту;
- 3) емпіричної валідазації;
- 4) розробки норм або критеріальних рівнів.

Два наступні розділи монографії присвячені накопиченню методичного досвіду, необхідного для переходу від загальних методологічних положень до конкретних рекомендацій. У другому розділі автор фокусується на феномені індивідуального благополуччя, зокрема, на психологічному дистресі і соціальному самопочутті як показниках індивідуального благополуччя і якості інституційного контексту відповідно. У третьому розділі – на феномені політичної культури або відношенні до демократії, авторитаризму, громадської активності, геополітичних орієнтацій.

Здійснені у другому і третьому розділах дисертації емпіричні розвідки щодо особливостей відповідних соціологічних тестів дозволили автору перейти до визначення принципів та процедур їх розробки. Так, в четвертому розділі автор демонструє можливості розробки комплексних вимірвальних інструментів у кількісних дослідженнях та дослідженнях змішаного типу. В цьому розділі він також надає детальні рекомендації до розробки соціологічних тестів на всіх етапах відповідного процесу.

В цілому дисертаційне дослідження містить низку авторських новацій і пріоритетів, які мають безсумнівну значимість для емпіричної соціології, зокрема для досліджень індивідуального благополуччя та політичної культури. Робота надає гарний зразок розробки дослідницької методології і здійснення критичного аналізу, який успішно завершується обґрунтуванням дисертаційних висновків. При цьому автор доволі сміливо і цілком переконливо критикує положення, що вже отримали статус доміантних у царині соціального вимірювання, але породжують в нових умовах значні методологічні суперечності. Приваблює також наукова мова і стиль викладення дослідницьких результатів, які є цілком доступними для сприйняття не тільки фаховою соціологічною аудиторією, а й широким соціологічним загалом.

### **Практичне значення роботи**

Дослідження Дембіцького С. С. за своєю сутністю можна в цілому віднести до практично спрямованих досліджень. По-перше, автор впроваджує у соціологічний обіг кілька нових соціологічних тестів, спрямованих на вимірювання ряду явищ, релевантних в контексті вивчення сучасних суспільств, зокрема:

- 1) «SCL-9-NR» – соціологічний тест, що дозволяє оцінити рівень психологічного дистресу респондентів у масових опитуваннях (соціологія психологічного дистресу, дослідження індивідуального благополуччя);



2) «Типи політичної культури – II» – соціологічний тест, призначений для вимірювання антидемократичних та авторитарних установок, установок на громадську активність (соціологія політики, електоральна соціологія);

3) «EU-geopol», «RF-geopol» – соціологічні тести, що вимірюють геополітичні орієнтації по відношенню до Європейського Союзу та Російської Федерації (соціологія політики, глобалістика).

Зазначені вище тестові розробки є надзвичайно цінними для сьогодення, адже у вітчизняній емпіричній соціології розробка комплексних вимірювальних інструментів ведеться лише поодинокими дослідниками.

Не менш важливими є практичні рекомендації з розробки соціологічних тестів в контексті їх теоретичної валідизації, вибору різновиду соціологічного тесту, емпіричної валідизації та визначення критеріальних рівнів тесту. Це дозволяє сформувати завершену картину методологічних особливостей, з якими стикатимуться у майбутньому розробники соціальних методик, що мають на меті розробку комплексних вимірювальних інструментів того чи іншого соціального феномену.

### **Повнота викладення основних результатів в опублікованих працях**

Аналіз представленої автором монографії та публікацій у фахових та інших наукових виданнях за темою дисертаційного дослідження свідчать про повне відображення результатів дисертації. Зміст автореферату та основних положень монографії (формати, в яких представлені результати дисертаційного дослідження) є ідентичними. Автореферат повноцінно відображує логіку та основні результати дисертаційної роботи.

### **Дискусійні положення та зауваження**

1. Дещо суперечливим виглядають твердження щодо другорядного статусу факторної валідності (с. 48) та релевантності останньої лише при конструюванні вимірювальних шкал (с. 272). Видається, що різні методи факторного аналізу можуть бути корисними при дослідженні факторної структури теоретичного конструкту і для випадку розробки соціологічних тестів, що не є шкалами. Така ситуація можлива, коли дослідник не володіє інформацією про можливу факторну структуру теоретичного конструкту, але має певні припущення щодо її існування.

2. Наступне зауваження стосується недостатнього розгляду методичних особливостей розробки соціологічних тестів. Так, автор звертається до особливостей побудови вибірок методичних досліджень (с. 256-259), а також до специфіки статистичної обробки даних (с. 259-265). В той же час, було б цікаво побачити напрацювання і з інших методичних аспектів, що стосуються конструювання та валідизації соціологічних тестів. До таких я, наприклад, відніс би формулювання та відбір індикаторів або



роз'яснення щодо використання різних типів діаграм для візуальної діагностики результатів вимірювання.

3. Також треба зазначити недостатню розробленість у монографії положень, що стосуються третього виміру соціологічного тестування, а саме – вписування результатів використання соціологічного тесту в ширший теоретичний контекст про будову і функціонування соціальної системи (с. 37). В подальшому автор лише один раз звертається до цього виміру соціологічного тестування, зокрема при розгляді шкали громадської активності, коли аналізує зв'язок між установками на громадську активність в різних групах та пріоритетністю розвитку різних типів національної держави в Україні (с. 169-173). Інших прикладів автор не наводить, але їх хотілося б побачити та проаналізувати.

Втім ці зауваження не є такими, що знижують загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Дембіцького С. С. та носять радше рекомендаційний характер щодо подальших наукових пошуків.

### **Висновок**

Підсумовуючи, зазначу, що дисертація Сергія Сергійовича Дембіцького «Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування», яка представлена у вигляді монографії, є завершеною, оригінальною, всебічно обґрунтованою науковою роботою, в якій розв'язано актуальне наукове завдання щодо концептуального і методологічного обґрунтування особливостей розробки соціологічних тестів.

Робота відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами у 2015-2016 рр.), які висуваються до докторських дисертацій, а С. С. Дембіцький заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.02 — методологія та методи соціологічних досліджень.

### **Офіційний опонент:**

доктор соціологічних наук, професор,  
професор кафедри публічної політики та політичної аналітики  
Національної академії державного управління  
при Президентіві України,  
заслужений діяч науки і техніки України

 Е. А. Афонін

